

Methodology of Correct Emotional Education based on the Statements of Razavi

ARTICLE INFO

Article Type

Research Article

Authors

Seyedeh Marzieh Mazloomi¹

Syed Ahmad Mirian^{2*}

Hamid Mohammad Ghasemi³

How to cite this article

Seyedeh Marzieh Mazloomi, Syed Ahmad Mirian, Hamid Mohammad Ghasemi, Methodology of Correct Emotional Education based on the Statements of Razavi, *Journal of Quran and Medicine*. 2021; 6(2): 93-100.

1. PhD student, Department of Quran and Hadith Sciences, Sari Branch, Islamic Azad University, Sari, Iran.

2. Director of the Department of Quranic and Hadith Sciences, Sari Branch, Islamic Azad University, Sari, Iran (Corresponding Author).

3. Faculty member, Department of Quranic and Hadith Sciences, Sari Branch, Islamic Azad University, Sari, Iran.

* Correspondence:

Address:

Phone:

Email: ahmad.miriyani@yahoo.com

ABSTRACT

Emotional education means taking appropriate measures to provide favorable conditions for the growth of positive emotions and controlling and directing negative emotions, in other words, it means the flourishing of emotions with the guidance of reason and Sharia in order to prevent emotional excesses. The purpose of the current research is to extract the components of correct emotional education from the perspective of Imam Reza (AS) as one of the heralds of divine revelation, so that beyond these components, solutions for better emotional education can be introduced and explained. The results of this research, organized by the descriptive-analytical method, show that speech, behavioral and motivational methods such as preaching in the direction of influencing hard hearts, love in the direction of softening hearts, preaching and warning in the direction of warning and glad tidings, using anecdotes and The story is in line with the better understanding of the educational goal, explaining the principles of belief such as monotheism and resurrection in the direction of rooting the principles of belief and stronger emotional education and the love and affection of the Ahl al-Bayt (AS) and actually obeying them as the center of all the principles of belief, tactics and methods. Correct emotional education is from the point of view of Imam Reza (AS).

Keywords: Imam Reza, Emotional Education, Methods, Speech, Behavior, Motivation.

Article History

Received: 2021/07/04

Accepted: 2021/08/03

روش شناسی تربیت صحیح عاطفی با تکیه بر بیانات

رضوی (ع)

سیده مرضیه مظلومی^۱

دانشجوی دکتری، گروه علوم قرآن و حدیث، واحد ساری، دانشگاه آزاد اسلامی، ساری، ایران.

سید احمد میریان^{۲*}

مدیر گروه علوم قرآن و حدیث، واحد ساری، دانشگاه آزاد اسلامی، ساری، ایران (نویسنده مسئول).

حمید محمدقاسمی^۳

عضو هیئت علمی، گروه علوم قرآن و حدیث، واحد ساری، دانشگاه آزاد اسلامی، ساری، ایران.

چکیده

تربیت عاطفی به معنای اتخاذ تدابیر مقتضی، جهت فراهم ساختن شرایط مساعد، برای رشد عواطف مثبت و کنترل و هدایت عواطف منفی، به عبارت دیگر به معنای شکوفاسازی عواطف با راهنمایی عقل و شرع است تا جلوی افراط و تفریط‌های عاطفی گرفته شود. هدف از پژوهش حاضر استخراج مؤلفه‌های تربیت عاطفی صحیح از دیدگاه امام رضا (ع) به عنوان یکی از منادیان وحی الهی است تا در ورای این مؤلفه‌ها، راهکارهایی برای تربیت عاطفی بهتر معرفی و تبیین گردد. دستاوردهای این پژوهش که با روش توصیفی-تحلیلی سامان یافته نشانگر این مطلب است که روش‌های گفتاری، رفتاری و انگیزشی همچون موعظه در راستای اثرپذیری دلهای سخت، محبت در راستای نرم کردن قلوب، تبشیر و انذار در راستای هشدار و مزده، استفاده از حکایت و داستان در راستای تفهیم بهتر هدف تربیتی، تبیین اصول اعتقادی همچون توحید و معاد در راستای ریشه دار شدن اصول اعتقادی و تربیت عاطفی قوی‌تر و محبت و مودت اهل بیت (ع) و در واقع اطاعت از ایشان به عنوان محور تمامی اصول اعتقادی، تاکتیک‌ها و روش‌های تربیت صحیح عاطفی از دیدگاه امام رضا (ع) است.

کلیدواژه‌ها: امام رضا (ع)، تربیت عاطفی، روش‌ها، گفتار، رفتار، انگیزش.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۱۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۵/۱۲

*نویسنده مسئول: ahmad.miriyani@yahoo.com

مقدمه

از منظر اسلام، انسان بر اساس شاکله و شخصیت‌اش عمل می‌کند. یعنی انتخاب‌ها، رفتارها، واکنش‌ها، دوستی‌ها و دشمنی‌ها و چگونگی ابراز عواطف او، برخاسته از شخصیت و هویت اوست. از شخصیت سالم، رفتارها و عواطف مثبت و سازنده سر می‌زند و از شخصیت ناسالم، رفتارها، عواطف منفی و هیجانات غیر منطقی و ناپسند بروز می‌کند، بنابراین برای درک حیات پاکیزه و احساس امنیت و رضایت در زندگی، باید ساختار شخصیتی فرد یعنی نظام باورها، اندیشه‌ها، عادات و ویژگی‌های عاطفی و اخلاقی را بر اساس معنویت و عقلانیت و عدالت سامان داد؛ چرا که از یک سو، خداوند فرمود: هر کس راه عاقلانه زیستن و خداگونه شدن را، با ایمان و عمل انتخاب کند، از حیات پاکیزه بهره‌مند خواهد شد. (النحل/۹۷) و از سوی دیگر می‌فرماید: «بگو هر کس بر طبق روش و خلق و خوی خود عمل می‌کند.» (الاسراء/۸۴)

تربیت صحیح عاطفی، یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین انواع تربیت انسان به شمار می‌رود که سلامت روانی شخص را تأمین می‌کند و او را برای تجربه یک زندگی آرام و رضایت از خود و خدا و دیگران یاری می‌رساند (۱).

تأکید فراوان بر بُعد عقلانی و و شناختی انسان و غفلت از بُعد عاطفی، جریان تربیت را دچار آسیب جدی خواهد کرد؛ چرا که انسان موجودی سه ساحتی است: الف) ساحت عقیدتی، ب) ساحت عاطفی (احساسات و عواطف) و ج) ساحت ارادی. انسان در ساحت عاطفی خود، با تأثرات، انفعالات و احساسات خود، سر و کار دارد، آنچه در ساحت عاطفی محور است، مطلوب بودن یا نامطلوب بودن امور برای انسان است.

پرداختن به تربیت عاطفی از این جهت به عنوان یک مسأله مطرح می‌شود که اولاً نقطه عطف تربیتی سایر ابعاد وجودی انسان از جمله جنبه عقلانی، اجتماعی و معنوی است و ثانیاً سلامت روانی انسان به سلامت عاطفی او بستگی دارد (۲). در واقع، در سایه تربیت عاطفی است که یک فرد به خودشکوفایی می‌رسد.

رشد عواطف که زمینه‌ساز زندگی معقول است، تا بدین حد که زمینه را برای غنای زندگی و تحمل نوسانات آن فراهم می‌سازد، طبیعی است که عدم رشد آن موجب نابسامانی، هرج و مرج و اختلال در روابط خود با دیگران گردیده و حتی نارسایی‌های آن سبب بروز بیماری‌های روان تنی و عصبی شود.

آموزش روش‌های تربیت عاطفی صحیح، همواره مورد توجه آموزه‌های اسلامی شامل آموزه‌های قرآن و سنت و سیره معصومین (ع) بوده است. از جمله امام رضا (ع) در مناسبت‌های مختلف و سخنرانی‌ها، مناظرات و محافل علمی خود، روش‌های صحیح تربیت و به ویژه تربیت عاطفی صحیح را آموزش می‌دادند. پژوهش‌ها به واکاوی مؤلفه‌ها و روش‌های صحیح تربیت عاطفی از دیدگاه امام رضا (ع) می‌پردازد.

پیشینه تحقیق

محمدعثمان نجاتی، در کتاب «حدیث و روان‌شناسی»، در فصلی با عنوان «عواطف یا هیجانات در حدیث»، عواطف ترس، خشم و محبت را مورد بررسی قرار داده است. «بهشتی» در مقاله «تربیت

امام رضا (ع) در آموزه‌های خود، مؤلفه‌ها و روش‌هایی را برای تربیت صحیح عاطفی بیان فرمودند که شامل روش‌های گفتاری، رفتاری و انگیزشی است. هر یک از این روش‌ها، می‌تواند عاملی مهم در راستای تربیت صحیح عاطفی محسوب گردد. حضرت این تاکتیک‌ها را در مناظرات، سخنرانی‌ها و فرمایشات خود در مناسبت‌های مختلف بیان فرمودند. این روش‌ها عبارت‌اند از:

روش موعظه

موعظه به معنای یادآوری نیکی و خیر به یک فرد است؛ به گونه‌ای که دلش را نرم کند. یکی از روش‌های بسیار مؤثر و نقش آفرین در تربیت عاطفی، روش پند و موعظه است که تأثیر به سزایی در تعالی عاطفی ایفا می‌کند. خداوند متعال به پیامبر اکرم (ص) امر به موعظه حسنه نموده است: «ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (النحل/۱۲۵)

موعظه حسنه و جدال احسن که مورد فرمان خداوند متعال در قرآن کریم است، از دیدگاه اهل بیت (ع) در مناسبت‌های مختلف و در قالب‌های گوناگون همواره مورد توجه بوده است. به ویژه امام رضا (ع) در سخنرانی‌ها، مناظرات و کلمات قصار و سخنان خویش، به روش موعظه و نقش آن در تربیت عاطفی توجه شایانی نمودند.

یکی از روش‌های اساسی موعظه و نصیحت یادآوری قصص گذشتگان در جنبه عبرت‌آموزی و عبرت‌گیری است. امام رضا (ع) این یادآوری را در بیان داستان اصحاب الرس در راستای عبرت‌گیری آیندگان مطرح نمودند. طبق بیانات رضوی (ع)، اصحاب الرس گروهی بودند که درخت را مقدس پنداشته و به عبادت درختان به جای عبادت خداوند مشغول بودند. همچنین اعمال ناروایی مانند پرستش شیطان، نوشیدن شراب، نواختن موسیقی و عیش و نوش و... از سوی ایشان سر می‌زد. به دلیل این زیاده‌روی در کُفر و نافرمانی الهی، خداوند برای هدایت ایشان، پیامبری از قوم بنی‌اسرائیل برانگیخت. اما ایشان این پیامبر را به طرز فجیعی در چاه انداخته و به شهادت رساندند. به همین دلیل به «اصحاب الرس» ملقب شدند. اما خداوند از گناهان ایشان غضب نموده و سرنوشت ایشان را مایه عبرت همگان قرار داد و ایشان را به وسیله طوفان و بادهای سرخ نابود کرد (۵).

دیگر جنبه موعظه و اندرز، آموزش نحوه جدال احسن و مناظره است. حضرت این موضوع را در برخی مناظرات که با صاحبان ادیان داشتند، به برخی از یاران خود گوشزد می‌نمودند. به عنوان مثال، در ابتدای مناظره با صاحبان ادیان در حضور مأمون با موضوع توحید، حضرت به یکی از یاران خود به نام نوفلی که از مناظره واهمه داشت، فرمودند:

«ای نوفلی! می‌خواهی بدانی چه زمانی مأمون پشیمان می‌شود؟ گفتم: بله، فرمود: زمانی که ببیند با اهل تورات با با توراتشان و با اهل انجیل با انجیلشان و با اهل زبور با زبورشان و با صابئین به عبری و با زردشتیان به فارسی و با رومیان به رومی و با هر فرقه‌ای از علما به زبان خودشان بحث می‌کنیم، و آنگاه که همه را مجاب کردم و در بحث با همگی پیروز شدم و همه آنان سخنان مرا پذیرفتند،

عواطف از منظر امیرالمؤمنین امام علی (ع)» به اختصار، تربیت عاطفی را با تکیه بر عاطفه «محبت» از منظر حضرت علی (ع) مورد تحلیل و بررسی قرار داده است. در پایان نامه‌ای تحت عنوان «روش‌های تربیت عاطفی از منظر احادیث و سیره اهل بیت (ع)» نوشته سید اصغر مهدی جعفری، مهم‌ترین مؤلفه‌های تربیت صحیح عاطفی از منظر ائمه معصومین (ع) بررسی شده است. اما محوریت هیچ‌یک از آثار مذکور، بیانات رضوی (ع) نبوده است. لذا پژوهش حاضر از این نظر دارای نوآوری است.

تربیت عاطفی از دیدگاه اسلام

در سیستم تربیتی اسلام، جنبه عاطفی شخصیت انسان از چند جهت اهمیت دارد؛ اول اینکه هم زمینه فیزیولوژیکی دارد و هم ارتباط نزدیک با زمینه عقلانی و اجتماعی می‌باشد؛ دوم اینکه عواطف به عنوان انگیزه‌های نیرومند، انسان را به تلاش و کوشش ترغیب می‌نمایند. سوم اینکه تاریخ حیات انسان نشان دهنده این حقیقت است که آدمی بیشتر تحت تأثیر عواطف قرار دارد؛ بنابراین وظیفه مربی این است که شیوه ابراز و کنترل عواطف را به متربی بیاموزد. چرا که اگر عواطف به عنوان انگیزه‌های نیرومند از کنترل انسان خارج شوند، مناسبات افراد را به صورتی غیر انسانی در می‌آورند؛ زیرا رشد عاطفی زمانی صورت می‌گیرد که فرد بتواند عواطف خویش را کنترل نماید. (۳) از منظر اسلام، عدم کنترل عواطف باعث بروز روابط غیر قابل تحمل میان افراد می‌گردد و همچنین در مناسبات اقوام ملل، منشأ جنگ‌ها و ناراحتی‌ها می‌شود. گرایش‌های عاطفی در رفتار و سلوک انسان‌ها نقش به سزایی دارد؛ لذا عواطف همانند غرایز و انگیزه‌ها می‌توانند بر رفتار و کردار و اعتقادات انسان جهت دهند و آثار عواطف در یادآوری اندیشه‌ها، بروز تمایلات و اعتقادات، در قلب و زبان و سایر اندام‌ها ظاهر گردد؛ چرا که ریشه گرایش‌های عاطفی در روح آدمی نهفته است. از منظر اسلام، عاطفه سرچشمه بسیاری از فضایل است از جمله: محبت، دوستی، ایثار، فداکاری، عفو و گذشت، بذل و بخشش، تعاون و همکاری، دلسوزی و غمگساری، طبق تعالیم اسلام عاطفه عامل تلطیف روح و صفای باطن است؛ چرا که رشد و پرورش عواطف، انسان را از عالم حیوانی دور ساخته و از شدت توجه به خود می‌کاهد و موجب کاهش خشونت روحی می‌شود و آدمی را به محور لطافت روحی نزدیک می‌گرداند و سبب درک بسیاری از معانی و حقایق عالیه معنوی در انسان می‌گردد. با این حال تعدیل عواطف نیز مورد توجه دین اسلام بوده، چرا که تمام عواطف اگر بدون ضابطه منطقی و کنترل معقول، اعمال گردند، آثار زیان‌باری به بار خواهند آورد و این کنترل و ضابطه‌مندی جز با به‌کارگیری عوامل کنترل و هدایت عواطف به وجود نخواهد آمد. از منظر اسلام، عقل و ایمان عامل تشخیص و تسلط بر عواطف می‌باشند. چرا که تنها با تکیه بر ایمان و ذوق شدن در محبت خداوند و عشق به سعادت ابدی می‌توان عواطف سرکش را مهار رکد و بر آن‌ها سلطه یافت. (۴)

مؤلفه‌های تربیت عاطفی در آموزه‌های رضوی (ع)

خود را در رویدادها و انفعالاتشان شریک می‌داند. پس با شادی‌شان شاد و با اندوهشان اندوهگین می‌گردد؛ اگر قهرمانان قصه، دارای ویژگی‌های مثبت و عواطف عالی انسانی و ارزشی باشند، محبت آنان در دل او ایجاد می‌گردد و اگر انسان‌های نامطلوب باشند، کینه آنان را به دل می‌گیرد و از آنان متنفر می‌شود؛ گویی که در این لحظه کارهایشان را انجام می‌دهند و احساسات مخاطب را در برابر خودشان برمی‌انگیزانند. اما طریق دوم آن است که چه بسا بدون آگاهی مخاطب صورت گیرد. به این صورت که خواننده داستان یا شنونده آن، خود را به جای اشخاص داستان یا در برابر آنان قرار می‌دهد. در طول داستان به صورت ناخودآگاه، مقارنه‌ای در برابر آنان و خود برقرار می‌سازد؛ پس اگر اشخاص داستان در جایگاه قهرمانی و عزت و بلندمرتبه‌گی و ممتازی باشند، آرزو می‌کنند که خود به جای آنان باشد و همانند آنان کارهای قهرمانانه انجام دهد و اگر آنان در موضعی قرار گیرند که اهانت و تحقیر و نفرت را درباره آنان برانگیزد، او خود را می‌ستاید که مثل آنان نیست و احساس عزت می‌کند که چنین جایگاه پستی ندارد. بنابراین در کنار مشارکت وجدانی یک تأثیر ذاتی در او پدید می‌آید که از این تشبیه به اشخاص داستان و خود را به جای آنان و یا در برابر آنان نهادن و مقارنه‌ای بین خود و آنان حاصل می‌شود. با این تأثیر دوگانه، داستان انفعالات متربی را برمی‌انگیزاند و تأثیر ارشادی و توجیهی در متربی می‌گذارد. منتها میزان آن بستگی به رسا بودن و تأثیربخشی داستان دارد؛ هر اندازه که موضع‌گیری‌های درون داستان، انسانی‌تر و عاطفی‌تر باشد، شنونده و متربی بیشتر تحت تأثیر قرار می‌گیرد. (۷) استفاده از روش قصه‌گویی و حکایت با ذکر شخصیت‌های مثبت و منفی داستان، در راستای تحریک عواطف، در بیانات و مناظرات رضوی (ع) دیده می‌شود. به عنوان مثال، در مناظره حضرت پیرامون اثبات عصمت انبیاء (ع) در تبیین گناه نسبت داده شده به داود (ع)، داستان قضاوت نادرست داود (ع) را بیان می‌کند که در واقع این قضاوت امتحانی از جانب خداوند متعال برای شکسته شدن غرور داود (ع) بود. (۵) همچنین در مناظره‌ای دیگر در اثبات عصمت انبیاء (ع)، پیرامون اثبات عصمت آدم (ع)، داستان‌هایی پیرامون درخت ممنوعه و نحوه فریب خوردن آدم و حوا بیان می‌دارد. (۵) همچنین شرح داستان هاروت و ماروت به عنوان یکی از داستان‌های قرآنی که در آیه ۱۰۲ سوره بقره این داستان بیان شده است، در روایت رضوی (ع) به چشم می‌خورد. (۵) بیان داستان اصحاب الرس و سرنوشت ایشان نیز در روایتی مستقل و مفصل توسط امام رضا (ع) بیان گردیده است.

روش محبت

محبت عبارت است از میل نفسانی و احساس لذت. محبت به این معنا در مورد انسان صحیح و درست است؛ زیرا نفس انسان به بعضی از چیزها تمایل دارد و از آن‌ها لذت می‌برد و در مورد خداوند این درست نیست. بنابراین، معنای محبت خداوند نسبت به بنده این است که حجاب‌ها را از قلبش برمی‌دارد تا با چشم دل او را ببیند و او برای رسیدن به مقام والای قرب توان می‌بخشد و همین اراده خدا نسبت به بنده محبت اوست. محبت خدا عبارت است از تطهیر باطن

مأمون خواهد دانست آنچه که در صددش می‌باشد، شایسته او نیست، در این زمان است که پشیمان خواهد شد.» (۵) در واقع در این بیان، حضرت با آموزش نحوه صحیح مناظره، راه قانع شدن هر یک از صاحب نظران ادیان را، استفاده از تاکتیک پاسخ به استناد منابع دینی خودشان معرفی نمودند.

روش تبشیر و انذار

روش تبشیر و انذار به عنوان یکی از مهم‌ترین و مؤثرترین روش‌های پرورش عواطف است. تبشیر مانند عاملی جذب کننده است که متربی را به سمت عمل شایسته فرا می‌خواند؛ اما انذار یک عامل سوق دهنده است که در عین آنکه مردم را بیم می‌دهد تا از کيفر اجتناب کنند، آن‌ها را به صراط مستقیم رهنمون می‌سازد. (۶) امام رضا (ع) در بیانات خود در مناسبت‌های مختلف، بشارت به اموری می‌دادند که مهم‌ترین آن‌ها بشارت به آینده‌ای بهتر در آخرت است. از جمله، رستگاری مفهومی است که در بسیاری از فرمایشات حضرت به آن تأکید شده است. عوامل بسیاری برای رستگار شدن وجود دارد که مهم‌ترین آن‌ها اخلاص در توحید است. به همین مناسبت، حضرت در حدیثی قدسی با سند کامل از معصومین (ع) که معروف به حدیث «سلسله الذهب» است، داخل شدن در توحید الهی را شهادت «لا اله الا الله» عنوان نمودند و موحدان خالص را از ناحیه خداوند اینگونه بشارت دادند:

«هر کسی با شهادت به کلمه «لا اله الا الله» از روی اخلاص بیاید، وارد در قلعه و حصار من شده است و هر کسی داخل در قلعه و حصار و برج و باروی من شود، از عذاب من در امان خواهد ماند» (۵).

همچنین روش انذار به عنوان یکی از اصول مهم تربیت عاطفی با هدف هشدار و بیم، در بیانات رضوی (ع) وجود دارد. به عنوان مثال، در مناظره حضرت با پیروان ادیان در اثبات عصمت انبیاء، زمانی که علی بن محمد بن جهم، آیاتی از قرآن را در تنافی با عصمت انبیاء عنوان نمود، حضرت در ابتدای پاسخ به وی، او را اینچنین هشدار دادند:

«ای وای! بیچاره علی بن جهم! از خدا بترس و زشتی‌ها را به انبیای خدا نسبت نده! و کتاب خدا را با رأی خودت تأویل و تفسیر نکن» (۵).

سپس حضرت دانش تفسیر آیات الهی را به راسخون در علم یا همان اهل بیت (ع) ارجاع داده و سپس به تک تک شبهات قرآنی علی بن محمد جهم پیرامون عصمت انبیاء پاسخ گفتند.

روش قصه‌گویی و حکایت

یکی از روش‌های مهم تربیت عاطفی، استفاده از قصه و داستان است. تأثیرگذاری قصه‌گویی و داستان بر تربیت و پرورش عواطف مخاطب از دو طریق صورت می‌گیرد که هر یک دیگری را تقویت می‌کند و بر تأثیر آن می‌افزاید. یکی از این دو طریق، مشارکت وجدانی است؛ هنرمند و قصه‌گو، به شخصیت‌های داستان حیات و حرکت می‌بخشد، به گونه‌ای که شنونده و متربی آن را زنده می‌پندارد. او در وجدان خود با شخصیت‌های داستان همراه می‌شود و

آن (۵)، تبیین جامعیت سوره اخلاص در بیان توحید و یگانگی خداوند (۵) و... از جمله این تبیین‌ها و روشن‌گری‌ها در موضوع توحید الهی است.

در خطبه‌ای از حضرت رضا (ع)، در استدلالی عقلی پیرامون توحید الهی آمده است:

«آفرینش مخلوقات توسط خداوند حجابی است بین او و آن‌ها و دوری و جدایی او از بندگانش، مکانی و مادی نیست؛ بلکه تفاوت وجودی اوست با نحوه وجود آن‌ها و آغاز داشتن خلقت مخلوقات، دلیلی است برای ایشان بر اینکه خدا آغاز و ابتدا ندارد. چون هر چیزی که آغاز و ابتدا داشته باشد، نمی‌تواند آغازگر چیز دیگری باشد و نیز آلات و ادوات دادن خداوند بر آن‌ها دلیلی است بر اینکه در خداوند آلات و ادوات وجود ندارد. زیرا آلات و ادوات، شاهد عجز و فقر صاحب آن‌هاست. اسماء او محض عبارت و تعبیر است و افعال و کردار او مجرد تفهیم است، ذات او حقیقت است و کنهش، جدایی او از خلق. بقای او حد و مرز سایر پدیده‌هاست. هر کسی بخواهد اوصاف خدا را در یابد، او را شناخته است و هر کسی بخواهد با فکر خود بر او احاطه پیدا کند، در واقع از او گذشته و او را پشت سر نهاده و بر چیز دیگری احاطه پیدا کرده است و هر کسی بخواهد کنه او را دریابد، به خطا رفته است (۵).

پیرامون تبیین توحید الهی در بیانی دیگر، امام رضا (ع) فرمودند:

«خداوند قدیم است و ازلی بودن صفتی است که به آدم عاقل می‌فهماند که چیزی قبل از او نبوده است و در بقایش نیز چیزی با او همراه نخواهد بود. با اقرار عامه و معجزه صفت برای ما روشن می‌شود که چیزی قبل از خدا نبوده و در بقایش نیز به همراهش نخواهد بود و گفتار کسانی که گمان می‌کنند قبل از او و یا همراه او چیزی بوده است، باطل می‌گردد. زیرا اگر چیزی به همراه او می‌بود، نمی‌بایست خداوند خالق او باشد، زیرا آن چیز، همیشه از ازل با خدا بوده است. پس خدا چگونه می‌تواند خالق چیزی باشد که همیشه به همراهش بوده است و اگر آن شیء قبل از خدا بوده باشد، آن شیء سرآغاز خواهد بود نه این (خدا) و شایسته خواهد بود که آن اول، خالق این دوم باشد.»

لذا طبق این بیان حضرت، خداوند قدیمی است که از ازل بدون اینکه چیزی همراهش باشد، بوده و تنها خالق و سرآغاز هستی است.

ولایت‌پذیری و حب اهل بیت (ع)

یکی از مهم‌ترین کارکردهای خانواده، انتقال ارزش‌های والا مانند محبت اهل بیت (ع) به فرزندان است. محبت یکی از ویژگی‌های برجسته انسان است که باید مبتنی بر عقلانیت و خردورزی باشد؛ چرا که در غیر این صورت، عوارض جبران‌ناپذیری به همراه خواهد داشت. در دنیای امروز، بسیاری از انسان‌ها، دل به اموری می‌بندند که زوال‌پذیر و غیر مؤثرند، اموری که نمی‌توانند نیازهای اساسی انسان را تأمین نموده، او را سعادتمند کنند. محبت و مودت اهل بیت (ع) به عنوان برترین مریبان بشر، علاوه بر اینکه سبب شکل‌گیری تربیت صحیح می‌شود، مؤثرترین روش پیمودن مسیر تکامل و تعالی انسان نیز هست.

بنده از غیر خدا و خالی نمودن وجودش از هر مانعی که بین او و مولایش حائل می‌شود تا جز با حق و از حق نشوند، جز با حق نبیند و جز با حق نگوید» (۸)

در فرهنگ رضوی که فرهنگ خردورزی است، نیکی و محبت و به ویژه به مردم، سرمایه حیات دنیوی و اخروی است. امام رضا (ع) می‌فرماید: پیامبر اکرم (ص) فرموده است: «رأس العقل بعد الايمان بالله، التودد إلى الناس و اصطناع الخیر الی کل بر أو فاجر؛ اوج خردمندی، پس از دوستی به خدا، دوستی با مردم و نیکوکاری نسبت به هر انسان است؛ چه نیکوکار باشد و چه بدکار» (۵) محبت به اعضای خانواده، از روش‌های مهم تربیت و اثرگذاری عاطفی است.

در آیه ۳۶ سوره نساء، پس از دستور به توحید، امر به به نیکی نسبت به پدر و مادر، خویشان و همسایگان می‌کند: «وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَ لَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَ بِذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ وَ الْمَسَاكِينِ وَ الْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْجَارِ الْجُنُبِ وَ الصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ وَ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّا اللَّهُ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَلًا فَخُورًا» (النساء/۳۶)

امام رضا (ع) درباره محبت به فرزند، از پیامبر (ص) نقل می‌فرماید: «الولد ریحانه؛ فرزند مانند گل است.» (۹) با این تمثیل، اهمیت توجه و محبت اعضای خانواده روشن‌تر می‌شود. مسلماً گل نیازمند مراقبت، ملاطفت، رسیدگی و توجه دائمی است؛ در غیر این صورت، به زودی پژمرده می‌شود و از بین می‌رود. (۱۰)

ایمان به خدا و نقش آن در تربیت عاطفی از دیدگاه امام رضا (ع) شناخت خداوند و ایمان به خدا که در روایت از آن به «معرفة الله» تعبیر می‌شود، سنگ بنای اسلام و از ارزش‌های بر خوردار است. در روایات، شناخت و معرفت خداوند از برترین اعمال به شمار آمده است: «أفضل العبادة العلم بالله» (۱۱) و امیرالمؤمنین (ع) در مورد شناخت خداوند می‌فرماید: «معرفة الله سبحانه أعلى المعارف» (۱۲) یعنی معرفت خدا بالاترین معرفت است. از این رو، مهم‌ترین هدف تربیت اسلامی و به ویژه تربیت عاطفی آن است که افراد را با خدا آشنا کرده و اعتقاد آنان به خداوند پرورش دهد؛ اهل بیت (ع) همواره این هدف را در راستای تربیت و هدایت خود قرار داده و به عنوان بزرگ مریبان بشریت همواره مردم را به توحید و شناخت خداوند و ایمان به خداوند دعوت می‌نمودند.

دوران امامت امام رضا (ع) مصادف با ظهور مکاتب مختلفی بود که بر اساس افکار خودشان و با به‌کارگیری براهین عقلی سؤال‌ها و شبهه‌های اعتقادی در باب خداشناسی را مطرح می‌کردند. با توجه به ارزش و اهمیت مقوله عقل و براهین عقلی در اسلام و شرایط و فضای حاکم، امام رضا (ع) در چنین شرایطی با تکیه بر براهین‌های عقلی، در برابر این افکار موضع گرفتند و با روش عقلانی و استدلال-های فلسفی، یگانگی خداوند را اثبات کردند. (۱۳)

حضرت در سخنان و مناظره‌های مختلفی که انجام دادند، توحید خالص الهی را در قالب‌های گوناگون تبیین نمودند. فرمان به عدم تشبیه خداوند به مخلوق که نتیجه آن شرک است (۵)، نفی جسمانیت الهی و تأویل صفاتی همچون «نظر» به ثواب (همان)، تبیین کیفیت مکان برای خداوند متعال (۵)، تبیین قدرت الهی و کیفیت

گذرا و آخرت، سرای باقی و نامحدود است که انسان در آن برای همیشه جاویدان است. در قبال این اندیشه، اندیشه کسانی وجود دارد که به زندگی اخروی اعتقاد ندارند و مرگ را پایان زندگی آدمی می‌دانند. در باور چنین افرادی، انسان با مرگ به مرداری تبدیل می‌شود که در اندک زمانی گرد فراموشی بر آن می‌نشیند و پرونده زندگی‌اش برای همیشه بسته می‌شود. این دو دیدگاه متفاوت درباره زندگی و جهان، در نوع برداشت انسان از سعادت و رستگاری که هدف همگان از زندگی است، و نیز در نوع چگونگی زیستن او نقش اساسی دارد. آنان که زندگی را به حیات دنیوی منحصر می‌دانند و به تعبیر قرآن کریم: «يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ» (الروم/۷) تنها ظاهری از سعادت دنیوی را می‌دانند و از آخرت غافل‌اند. به ناچار سعادت را به سعادت دنیوی و بهره‌مندی از لذت‌های زودگذر آن تفسیر خواهند کرد و آنان که حیات جاودان اخروی را پذیرفته‌اند و به زندگی دیدی عمیق‌تر دارند و نیز به سعادت و رستگاری اخروی و رشد و تکامل معنوی توجه می‌کنند، زندگی خود را به آن مسیر هدایت می‌کنند. برای آنان دنیا به منزله کشتزار آخرت است و در کنار بهره‌مندی از نعمت‌های آن، برای حیات جاودان خویش نیز بذر سعادت می‌کارند. حضرت علی (ع) در این باره می‌فرماید: «همانا دنیا نهایت دیدگاه کوردلان است که آن سوی دنیا را نمی‌نگرند، ولی نگاه انسان آگاه از دنیا عبور می‌کند و از پس آن، سرای جاویدان آخرت را می‌بیند. پس انسان آگاه، به دنیا دل نمی‌بندد و انسان کوردل همه توجه‌اش دنیاست. بینا از دنیا زاد و توشه برمی‌گیرد و نابینا برای دنیا توشه فراهم می‌کند. (نهج البلاغه، خطبه ۱۳۳) از مهم‌ترین ثمره‌های تربیتی اعتقاد به معاد، استوار سازی سلوک انسان در این جهان، ایمان به معاد سبب بیداری، آگاهی، تقوا، تهذیب نفس و ترس از گناه و ظلم می‌شود. ایمان به معاد، معنابخشی به زندگی و رها بخشی از پوچ‌گرایی است. در سایه باور به معاد، عمل به تکالیف الهی آسان می‌شود. چنین اعتقادی، ضامن اجرای تمامی قوانین الهی و انگیزه اصلی تهذیب نفوس می‌باشد.

خدمتگزار امام رضا (ع) می‌گوید یکی از زنداچه در حالی که جماعتی نزد آن حضرت بودند، خدمت امام (ع) رسیدند. ایشان رو به او نموده و فرمودند: اگر فرضاً نظریه شما در رابطه با مبدأ و معاد صحیح باشد، آیا قبول داری که در نهایت، ما و شما یکسان هستیم و نمازها و روزه‌ها و زکات‌های ما و اعتراف ما به مبدأ و معاد برای ما زبانی ندارد؟ زندیق که پاسخی نداشت، سکوت اختیار کرد. امام (ع) ادامه داده و فرمودند: اگر نظریه ما در رابطه با مبدأ و معاد صحیح باشد، آیا قبول داری که شما هلاک شده‌اید و ما نجات یافته‌ایم؟ زندیق باز پاسخی نداشت.

امام (ع) در این سخن اشاره به یک قاعده عقلی نموده‌اند که زندیق نتوانست آن را انکار کند و آن قاعده، مسأله دفع ضرر محتمل است. عقل انسان حکم می‌کند که از جایی که احتمال ضرر وجود دارد، دوری کند و یا لاقلاً احتیاط در پیش گیرد. اگرچه احتمال هم کم باشد، ولی اگر محتمل آن بزرگ باشد، ارزش احتمال زیاد می‌شود. حضرت رضا (ع) علاوه بر ترغیب به معادباوری، موضوعاتی را جهت نجات اخروی برای بشر و به خصوص مسلمانان مطرح نمودند.

بر اساس آموزه‌های رضوی (ع)، اهل بیت (ع)، امان امت، حجت بر خلق، خزائن زمین و معادن حکم خدا هستند و تا روز قیامت از قرآن جدا نخواهند شد.

پذیرش ولایت ائمه معصومین (ع) ضروری‌ترین اصل اعتقادی در سبک زندگی اسلامی است؛ تا آنجا که طبق فرموده امام رضا (ع) اولین سؤال در قیامت راجع به ولایت اهل بیت (ع) است. ولایت-پذیری باعث عدم خروج از مسیر هدایت شده، سبب پیوند خوردن زندگی و مرگ انسان با زندگی و مرگ رسول خدا (ص) خواهد شد. بر اساس روایات امام رضا (ع) کسی که ولایت‌پذیر باشد، بر کشتی نجات سوار و به عروه الوثقی و حبیل الله تمسک بسته است البته پرواضح است که دوستی اهل بیت (ع) اساسی‌ترین اصل در پذیرش ولایت است. از همین رو، مودت اهل بیت (ع) امری واجب و به عنوان نشانه افتراق میان انسان مؤمن و منافق محسوب می‌شود.

با وجود آنکه ولایت‌پذیری و دوستی اهل بیت (ع) دو عنصر اساسی بُعد اعتقادی سبک زندگی اسلامی به شمار می‌آید، ولی با این حال باید ادعان داشت که ادعای دوستی ائمه (ع) بدون اطاعت محض از ایشان، ادعایی گزاف است. قرار گرفتن دو واژه اطاعت و مودت در کنار یکدیگر در سخن امام رضا (ع): «فرض الله عزوجل طاعتهم و أوجب مودتهم» (همان: ۶) بیانگر لزوم توأمان بودن دوستی ائمه (ع) و اطاعت از ایشان در سبک زندگی انسان ولایت‌پذیر است (۱۴).

لزوم پذیرش ولایت اهل بیت (ع) و اطاعت از ایشان در بسیاری از بیانات و فرمایشات رضوی، مورد تأکید قرار گرفته است. از جمله مهم‌ترین این تأکیدات، مناظره امام رضا (ع) با مأمون پیرامون تبیین تفاوت عترت با امت است. در ابتدای این جلسه مناظره، مأمون از معنا و مصداق «اصطفاء» یا برگزیدگی در آیه ۳۲ سوره فاطر می‌پرسد: «ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمَأْمُونٌ فِي مَا كَانُوا عَلَىٰ» (همان: ۳۲) مأمون در پاسخ می‌گوید که منظور، برگزیدگی تمام امت است. اما حضرت در پاسخ، برگزیدگی را منحصر به اهل بیت عصمت (ع) می‌داند و در این زمینه آیاتی از قرآن کریم مانند آیه تطهیر، آیه ولایت، آیه اطاعت و ... را به عنوان شواهدی بر برتری اهل بیت (ع) اقامه می‌دارد و در انتهای مناظره، لزوم اطاعت از اهل بیت (ع) و ولایت‌پذیری ایشان را یادآور می‌شود.

لذا امام رضا (ع) به عنوان مربی اخلاق، محبت و ولایت اهل بیت (ع) را در مناسبتهای مختلف و از جمله در مناظرات خود یادآور شدند. وجوب محبت اهل بیت (ع) در فرمایشات حضرت، به‌عنوان یکی از روش‌های اساسی تربیت عاطفی می‌تواند در تربیت صحیح و گرایش فرزندان به محبت اهل بیت (ع) نقش بزرگی ایفا نماید.

ایمان به معاد

انسان باورمند به معاد، در حقیقت به وجود دنیایی گسترده از عالم ماده معتقد است که در آن، نعمت‌ها و عذاب‌هایی به مراتب بزرگ‌تر وجود دارد که زمان و مکانی برای آن متصور نیست. در اندیشه انسان باورمند به معاد، سزایی بالاتر و بزرگ‌تر از این سرای مادی وجود دارد. بنابراین، از دیدگاه او این دنیا، سرای فانی، محدود و

کاربرد وسیعی دارد. حضرت رضا (ع) نیز از این روش برای تربیت صحیح عاطفی در سخنان و مناظرات خویش بهره بردند.

۳. از تأثیرگذارترین روش‌های تربیتی عاطفی، استفاده از حکایت و داستان در راستای تفهیم هر چه بهتر هدف هدایتی است. امام رضا (ع) از این روش نیز برای اثرگذاری بیشتر استفاده نمودند.

۴. محبت، و به ویژه محبت به فرزند، از روش‌های صحیح تربیت عاطفی است که مؤلفه‌ها و روش‌های گوناگونی برای ابراز محبت وجود دارد. امام رضا (ع) به محبت به صورت کلی و به صورت خاص محبت به فرزند، اهتمام و توجه ویژه‌ای داشتند.

۵. یادآوری توحید و معاد و اصول اعتقادی از راه‌های گوناگون، از روش‌های مهم تربیتی است که جزو عوامل انگیزشی محسوب می‌شود. اصول اعتقادی و ارتباط آن با تربیت عاطفی، در مناظرات و بیانات رضوی (ع) تجلی ویژه یافته است.

۶. محبت اهل بیت (ع) که در واقع همان پذیرش ولایت و اطاعت از ایشان است، به‌عنوان یکی از جلوه‌های بسیار مهم تربیت عاطفی، در بیانات رضوی (ع) مورد تأکید قرار گرفته است. در واقع پذیرش ولایت اهل بیت (ع) در کلام حضرت، محور تمام اصول اعتقادی قرار گرفته است.

References

- Holy Quran, translated by Nasser Makarem Shirazi.
- Nahj al-Balagha, translated by Mohammad Dashti.
1. Ganji, Hamzeh, (1376), *Mental Health*, Tehran: Arsbaran.
 2. Shaarinejad, Ali Akbar, (1349), *Psychology of Development*, Tehran: Tehran Bookstore Publications.
 3. Alavi, Seyyed Hamidreza, (2016), *Basic points in the philosophy of education and philosophical-educational schools*, Kerman: Shahid Bahonar University.
 4. Farahini Farahani, Mohsen, (1378), *Descriptive Culture of Educational Sciences*, Tehran: Israr Danesh.
 5. Ibn Baboyeh, Muhammad bin Ali, (1373), *Ayyun Akhbar al-Reza (AS)*, translated by Hamid Reza Mustafid, corrected by Ali Akbar Ghafari, Tehran: Sadouq.
 6. Motahari, Morteza, (1383), *collection of works*, Tehran: Sadra.
 7. Qutb, Mohammad, (1388), *Islamic educational method and its practical*

در واقع، ترغیب به امور تربیتی در دنیا، با بیان پیامد و اثر اخروی آن‌ها توسط حضرت بیان گردیده است. به عنوان مثال، امام رضا (ع) از رسول خدا (ص) روایت می‌کنند که فرمودند: «در قیامت، نزدیک‌ترین شما به من از نظر مقام و جایگاه، خوش‌خوترین شما است و خوب‌ترین شما آن کسی است که با خانواده خود به نیکی و مهربانی رفتار نماید.» در حقیقت، حضرت با عامل انگیزشی نجات اخروی، ترغیب به خُلق نیکو نمودند. همچنین پرهیز از برخی امور از جمله پرخوری، در ورای اندیشه‌های معاد باوری مورد تأکید قرار گرفته است. در این زمینه حضرت فرمودند: «بیشتر آنان که در دنیا پر می‌خورند، در قیامت گرسنگی می‌کشند»

همچنین در هشدار به باور به معاد، امام رضا (ع) در روایتی از امام حسین (ع) می‌فرمایند: «عجب دارم از کسی که یقین به مرگ دارد، چگونه خوشحال است؟ عجب دارم از کسی که به تقدیرات الهی ایمان دارد، چگونه محزون است؟ و عجب دارم از کسی که دنیا را دیده و آزمایش کرده چگونه بدان دل بسته؟ و عجب دارم از کسی که به حساب (فردای قیامت) یقین دارد، چگونه گناه می‌کند؟» با این سخنان، حضرت سعی در ترغیب به ترک گناه داشته و عامل انگیزشی یقین به معاد را در راستای ترک به گناه مطرح نمودند.

همچنین بیان رستگاری در معاد و قیامت با پذیرش ولایت و محبت اهل بیت (ع)، از دیگر فرمایشات انگیزشی حضرت در راستای ترغیب به پذیرش ولایت است. لذا حضرت در بیانی پیرامون تأثیر پذیرش ولایت علی (ع) در روز قیامت فرمودند:

«خداوند عزوجل فرموده است: ...پس هر کسی از بندگانم را که دوست داشته و او را می‌خواستم، ولایت و شناخت علی (ع) را به او آموختم و هر کسی از بندگانم را که دشمن داشتم، بدان جهت بود که او از شناخت و ولایت علی (ع) روی گردانید. پس به عزت و جلالم قسم یاد کرده‌ام که دوست ندارد علی (ع) را بنده‌ای از بندگانم جز اینکه آتش را از وی دور گردانم و به بهشت‌اش داخل کنم، و نیز دشمنش ندارد احدی از بندگانم و رو نگرداند هیچکس از دوستی‌اش، مگر آنکه بر او غضب کرده و او را به آتش در افکنم و این، بدعاقبتی خواهد بود...»

در واقع در این روایت و روایت‌های مشابه، موضوع معادباوری با پذیرش ولایت اهل بیت (ع) عجین شده و ارتباط مستقیمی دارد؛ به‌گونه‌ای که معیار نجات اخروی، ولایت و محبت اهل بیت (ع) عنوان گردیده است.

نتیجه‌گیری

روش تربیتی صحیح و به ویژه سبک تربیت صحیح عاطفی، در قالب‌های گوناگونی در بیانات رضوی (ع) مورد تأکید قرار گرفته است. امام رضا (ع) از اسلوب‌های مختلف انگیزشی، گفتاری و رفتاری برای تربیت صحیح عاطفی بهره بردند.

۱. روش موعظه و نصیحت به عنوان یکی از روش‌های مهم تربیت عاطفی توسط امام رضا (ع) در مناظرات حضرت و در بیان نحوه صحیح جدال احسن به کار رفته است.
۲. تبشیر به معنای مژده و بشارت و انذار به معنای هشدار، از روش‌های بسیار مهم تربیتی است که در قرآن کریم و سنت معصومین (ع)

- application, translated by Mahmoud Ebrahimi, Sanandaj, Aras.
8. Shabbar, Seyyed Abdullah, (1378), Ethics, translated by Mohammad Reza Jabaran, Hijrat Publications.
 9. Mohd Abtahi, Seyyed Mohammad Baqir, (1366), Imam Reza's book (A.S.), Qom: Imam Al-Mahdi (A.S.).
 10. Sarvari Majd, Ali, (2013), The element of love in Razavi culture, Razavi culture, second year, fifth issue.
 11. Barkhi, Ahmed bin Muhammad, (Baita), Al-Mahasen, Qom: Darul-e-Kitab al-Islamiyyah.
 12. Amadi, Abdulvahid, (Beta), Gharar al-Hakm and Darr al-Kalam, Tehran: Offset.
 13. Shayanfar, Shahnaz; Razi Bhabadi, Bibi Sadat; Motamed Langroudi, Angel; (2017), Philosophical implications of the words of Imam Reza (a.s.) on the issue of inherent monotheism, Farhang Razavi, 6th year, number 24.
 14. Qutbi, Soraya et al., (2013), Analysis of the dimensions and belief components of the Islamic lifestyle in the teachings of Razavi (AS), Epistemological Studies Quarterly in Islamic University, Volume 18, Number 60, pp. 435-450.